

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ФЕДОРОВА ОЛЬГА ВІТАЛІЇВНА

УДК 376.36 : 81' 367.633

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ
ЗАСОБАМИ ПРИЙМЕННИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Національному педагогічному університеті
імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Шеремет Марія Купріянівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, Інститут корекційної
педагогіки та психології, заступник
директора, завідувач кафедри логопедії

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Хорошковська Ольга Назарівна,
Інститут педагогіки АПН України,
завідувач лабораторії української словесності
в школах національних меншин України та
діаспори;

кандидат педагогічних наук, доцент
Ревуцька Олена Володимирівна,
Бердянський державний педагогічний
університет, завідувач кафедри логопедії.

Захист відбудеться „28” жовтня 2009 року о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.053.14 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою (01601, м. Київ, 30, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий „25” вересня 2009 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С.В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми зумовлено концептуальними засадами та державними вимогами реформування освіти в Україні, спрямованими на підвищення комунікативної компетентності, загальномовної й мовленнєвої культури учнів, про що зазначається в Концепції спеціальної мовної освіти, Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Державному стандарті базової та повної середньої освіти.

Теоретичною основою дослідження стали праці лінгвістів (І.Білодід, І.Бодуен де Куртене, Л.Буслаєв, В.Виноградов, І.Вихованець, Т.Донченко, О.Пешковський, О.Потебня, П.Фортунатов, О.Шахматов, Л.Щерба та ін.); психолінгвістів (Л.Виготський, І.Зимня, М.Жинкін, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн та ін.); лінгводидактів (В.Мельничайко, М.Пентилюк, О.Хорошковська) щодо мови, мовлення, мовленнєвої діяльності, комунікації; провідних науковців корекційної педагогіки (В.Бондар, В.Синьов, В.Тарасун, Л.Фомічова, М.Шеремет, М.Ярмаченко) щодо створення сприятливих умов для навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами задля формування активної, усебічно розвиненої людини, здатної до успішної адаптації та соціалізації.

Питання, пов'язані з формуванням комунікативних умінь молодших школярів розглядали О.Беляєв, Л.Варзацька, М.Вашуленко, Л.Глазова, Т.Ладиженська, В.Мельничайко, В.Собко, М.Соловейчик, А.Супрун, Г.Шелехова та ін.

Проблемі формування комунікативних умінь молодших школярів засобами службових частин мови присвятили дисертаційні дослідження Г.Демидчик, К.Крутій, І.Нагрибельна.

Шляхи підвищення рівня володіння українським мовленням у процесі мовної освіти в межах дисертаційних досліджень розробляли вітчизняні дефектологи В.Кондратенко, О.Качуровська, Ю.Коломієць, І.Марченко, О.Ревуцька, В.Тарасун, В.Тищенко, Н.Чередніченко, М.Шеремет. Науковці констатували труднощі засвоєння мовного програмового матеріалу учнів з мовленнєвими порушеннями, складність оволодіння лінгвістичними закономірностями, висвітлювали недоліки щодо сприймання та породження мовленнєвих висловлювань, особливості психофізичного розвитку дітей із ТПМ.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що сучасні дослідники приділяли значну увагу теоретичним і практичним пошукам, пов'язаним із вдосконаленням комунікативних умінь молодших школярів із ТПМ. Проте недостатньо уваги приділялось опануванню учнями із ТПМ граматичних категорій; теоретично та методично не розробленими залишаються психолого-педагогічні умови формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів із ТПМ. Попри наявність праць, що стосуються формування

комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів загальноосвітньої школи засобами службових частин мови, наукові розвідки, орієнтовані на молодших школярів із ТПМ, відсутні.

Актуальність проблеми та її недостатня розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження „Формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ засобами прийменникових конструкцій”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Роботу виконано згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри логопедії Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за напрямом: „Зміст освіти, форми, методи і засоби підготовки вчителів”.

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 5 від 27 січня 2005 р.) і узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 29 жовтня 2005 р.).

Мета дослідження полягає в розробці, науковому обґрунтуванні, експериментальній апробації методичної системи, спрямованої на формування в молодших школярів із ТПМ комунікативно-мовленнєвих умінь засобами прийменникових конструкцій.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

1. Визначити теоретичні (лінгвістичні, психологічні, психолінгвістичні) засади дослідження.

2. Окреслити фізіологічні й нейропсихологічні передумови формування комунікативно-мовленнєвих умінь засобами прийменникових конструкцій.

3. Дослідити стан засвоєння прийменникових конструкцій у практиці шкільного навчання та розробити критерії для виявлення рівнів сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ.

4. Створити та експериментально перевірити лінгводидактичну систему формування комунікативно-мовленнєвих умінь засобами прийменникових конструкцій.

Об'єкт дослідження – процес оволодіння молодшими школярами з ТПМ українською мовою.

Предметом є система роботи з формування комунікативно-мовленнєвих умінь засобами прийменникових конструкцій у молодших школярів із ТПМ на уроках української мови.

Теоретико-методологічною основою дослідження є праці лінгвістів (І.Бодуен де Куртене, Л.Буслаєв, В.Виноградов, І.Вихованець, М.Мельничайко, О.Пешковський, П.Фортунатов, Л.Щерба) з проблем

сучасної граматики; ключові положення психолінгвістики щодо механізмів породження та продукування мовлення (Т.Ахутіна, Л.Виготський, Д.Ельконін, О.Леонтьєв, О.Лурія та ін.); системного та комунікативно-діяльнісного підходів до вивчення мовних явищ, представлених у Державній національній програмі „Освіта” (Україна ХХІ століття); концепції перебудови спеціальної освіти, педагогічні положення про процес пізнання, способи одержання і засвоєння знань (В.Бондар, В.Засенко, В.Синьов, В.Тарасун, Л.Фомічова, М.Шеремет, М.Ярмаченко); лінгводидактичні принципи навчання дітей рідної мови (М.Вашуленко, М.Пентилюк, В.Тарасун, М.Шеремет).

Методи дослідження:

- *теоретичні*: вивчення, аналіз та узагальнення психолого-педагогічної й спеціальної літератури для з'ясування науково-теоретичних засад розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ; аналіз навчальних програм, шкільних підручників, навчально-методичних посібників з метою виявлення сучасних методичних підходів до вивчення службових частин мови; розробка системи роботи з прийменниковими конструкціями для формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ;

- *емпіричні*: цілеспрямоване спостереження за процесом навчання української мови в загальноосвітній та спеціальній школах для дітей із ТПМ, бесіди, анкетування вчителів і опитування учнів, вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду; констатувальний та формувальний експеримент для визначення рівнів сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ та перевірки ефективності лінгводидактичної системи формування комунікативно-мовленнєвих умінь засобами прийменникових конструкцій;

- *методи статистичної обробки даних*: кількісна та якісна обробка одержаних результатів дослідження, статистична обробка за критерієм Фішера для оцінки достовірності відмінностей між відсотковими частками вибірок щодо сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ.

Організація та основні етапи дослідження. Дисертаційне дослідження проводилося в чотири етапи.

На першому (аналітико-констатувальному) етапі (2002 – 2003 рр.) – проаналізовано теоретичну та навчально-методичну літературу з проблеми дослідження, узагальнено відомості про досвід учителів молодших класів щодо організації процесу навчання української мови, окреслено актуальність роботи, сформульовано об'єкт, предмет, мету й завдання та методи дослідження.

На другому (аналітико-пошуковому) етапі (2003 – 2004 рр.) проведено

діагностико-констатувальний експеримент, визначено критерії і особливості розуміння семантичних та морфологічних властивостей прийменникових конструкцій, їх уживання молодшими школярами із ТПМ.

На третьому (формульованому) етапі (2004 – 2009 рр.) впроваджено лінгводидактичну систему роботи формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ засобами прийменникових конструкцій; виявлено рівні сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь в учнів із ТПМ засобами прийменникових конструкцій.

На четвертому (узагальнювальному) етапі (2009 р.) здійснено перевірку ефективності експериментального навчання, проведено систематизацію та статистичну обробку експериментальних даних, сформульовано висновки, завершено роботу й оформлено у вигляді дисертаційного дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *уперше* науково обґрунтовано теоретико-методичні засади розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ засобами прийменникових конструкцій; створено лінгводидактичну систему формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ засобами прийменникових конструкцій; розроблено критерії для виявлення рівнів сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ засобами прийменникових конструкцій;

- *удосконалено* форми, методи та прийоми роботи з прийменниковими конструкціями на уроках української мови і розвитку мовлення, логопедичних заняттях;

- *подальшого розвитку набув* системний, поетапний підхід до роботи з прийменниковими конструкціями та формуванням практичних умінь молодших школярів із ТПМ правильно, доцільно, точно використовувати їх у різних мовленнєвих ситуаціях.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці системи вправ і завдань, доборі дидактичного та мовленнєвого матеріалу, спрямованих на формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ засобами прийменникових конструкцій. Матеріали дослідження можуть бути використані в системі спеціальної освіти для вдосконалення програм з української мови для початкової ланки навчання дітей із ТПМ, у методичних розробках для вчителів, практиці викладання рідної мови, навчальному курсі для вузів „Методика викладання української мови в початковій школі для дітей із ТПМ”.

Теоретичні положення та практичні напрацювання, відображені в дисертаційному дослідженні, впроваджено в навчально-виховний процес Лисогірської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату для дітей з тяжкими порушеннями мови Первомайського району Миколаївської обласної

ради (акт про впровадження № 748 від 24.06.2009 р.), Київської спеціальної школи для дітей з тяжкими порушеннями мови № 7 (акт про впровадження № 509 від 17.06.2009 р.); у ЗОШ № 47 м. Херсона (акт про впровадження № 354 від 24.06.2009 р.)

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення дисертаційного дослідження доповідались і обговорювались на: Міжнародних науково-практичних конференціях „Актуальні проблеми корекційної педагогіки, соціальної реабілітації та навчання людей з особливими потребами” (Київ, 2004), „Актуальні проблеми корекційної педагогіки і психології” (Кам’янець-Подільський, 2007); Всеукраїнських науково-практичних конференціях „Актуальні проблеми логопедії” (Київ, 2005), „Підвищення ефективності логопедичної роботи в умовах здійснення дошкільної та початкової освіти” (Херсон, 2006); регіональних науково-практичних конференціях „Наступність і перспективність у навчанні між початковою школою та середньою ланкою освіти” (Херсон, 2005), „Удосконалення професійної підготовки вчителя початкових класів засобами дисциплін гуманітарного циклу” (Херсон, 2005). Проміжні та кінцеві результати дисертаційного дослідження доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри логопедії Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображено в 11 публікаціях автора. З них 7– у виданнях ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (259 найменувань), містить 1 схему, 15 діаграм, 6 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 237 сторінок, з них основного тексту – 183 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, розкрито зв’язок дисертаційної роботи з науковими планами, темами, визначено мету, об’єкт, предмет та завдання дослідження, його методологічну основу, охарактеризовано методи, етапи дослідження, розкрито наукову новизну, практичну значущість роботи, доведено вірогідність та обґрунтованість одержаних результатів, наведено відомості щодо їх апробації та впровадження.

У **першому розділі** „Науково-теоретичні засади формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення засобами приєднаних конструкцій” з’ясовано ступінь розробки досліджуваної проблеми в мовознавчій, лінгводидактичній, психолого-педагогічній та спеціальній літературі, окреслено фізіологічні й нейропсихологічні передумови формування

мовлення школярів із ТПМ засобами прийменникових конструкцій.

Проблема службових слів у лінгвістиці залишається складною і дискусійною. Концептуально, що засвідчив аналіз наукових джерел, її репрезентовано в різноманітних варіаціях – від розуміння службових слів як незмінних до сучасного трактування їх як граматичних синсемантичних слів і морфем.

Так, низка вчених (О.Пешковський, О.Потебня, О.Шахматов, Л.Щерба та ін.) зазначає, що прийменник має лише граматичне значення і відносять його до компетенції граматики, інші (В.Виноградов, І.Кучеренко, О.Смирницький та ін.) вважають, що прийменник має не лише граматичне значення, але й лексичне і має бути предметом вивчення як семантики так і синтаксису. Проте більшість науковців, стверджуючи семантичну, синтаксичну і морфологічну специфіку прийменників, домінувальною визнає їх синтаксичну своєрідність та комунікативну функцію.

Питання комунікативно-діяльнісного підходу до змісту й процесу навчання мови, можливість засвоєння молодшими школярами із ТПМ різних аспектів мови як засобу спілкування, усвідомлення суспільної ролі мови та її функцій, що реалізуються в мовленні кожної людини, порушуються науковцями останнім часом на всіх рівнях – лінгвістичному, психологічному, педагогічному.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що проблема розвитку мовлення молодших школярів, формування й удосконалення мовленнєвих умінь є однією з провідних у працях вітчизняних і зарубіжних психологів (Л.Виготський, П.Гальперін, Д.Ельконін, М.Жинкін, О.Леонт'єв, та ін.), дослідників мовлення дітей дошкільного (А.Богущ, О.Гвоздєв, К.Крутій, Л.Федоренко та ін.) та молодшого шкільного віку (В.Бадер, Л.Варзацька, М.Вашуленко, І.Гудзик, Т.Ладиженська, О.Хорошковська).

Низку наукових досліджень присвячено пошукові дидактичних шляхів розвитку комунікативних і мовленнєвих умінь школярів різного віку в процесі навчання мови і мовлення (М.Баранов, Л.Варзацька, М.Вашуленко, І.Гудзик, Т.Ладиженська, М.Успенський, О.Хорошковська та ін.).

Основна мета роботи з формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ засобами прийменникових конструкцій полягає в створенні передумов повноцінного розвитку уявлень про семантичні та морфологічні особливості прийменника.

Більшість науковців переконана, що оволодіння прийменниковими конструкціями починає формуватися в онтогенезі з раннього віку. Так, на думку Б.Ананьєва, П.Анохіна, Т.Хеда розуміння і усвідомлення прийменникових конструкцій залежить від сформованості понять «схеми тіла», внутрішньої «геометрії», просторового мислення, конструктивного праксису. Учені довели, що з розвитком мовлення в дитини ускладнюється

інтегративна діяльність мозку, з'являються умовні рефлексії на просторові відношення, відношення величини, відстані, часу.

Психологами Н.Семаго та М.Семаго було з'ясовано вікові нормативи сформованості просторових понять і встановлено, що розуміння складних мовленнєвих конструкцій й вміння вербалізувати їх має сформуватися до 7 років.

Ці нормативні еталони для нас важливі тим, що вони в конкретному вигляді відбивають формування граматичного мовлення, яке здійснюється в системі, де засвоєння і використання прийменникових конструкцій співвідносне з розумінням і усвідомленням просторових понять.

Ряд досліджень нейропсихологів (Ж.Глозман, О.Лурія, J.Kramer, Л.Цветкової, М.Шохор-Троцької) засвідчили, що розуміння прийменникових конструкцій забезпечуються третинними зонами скронево-тім'яно-потиличної частини кори головного мозку, їх незрілість або ураження призводить до того, що дитина не орієнтується в просторі, не може послідовно розташувати предмети, з двох елементів скласти схему, у неї відсутнє розуміння просторових понять і, як наслідок – їх вербалізація.

Психолінгвісти (Т.Ахутіна, D.Slobin, С.Цейтлін, Р.Rosenberger, J.Тес) довели, що зазначені патологічні процеси затримують формування симультанного синтезу, зумовлюючи недорозвиток парадигматичних зв'язків, блокування операції відбору афіксів або потрібного службового слова, зокрема й прийменника, що призводить до граматичних порушень висловлювання, аграматизмів.

Проведені дослідження науковців-дефектологів (В.Кондратенко, О.Качуровська, Ю.Коломієць, І.Марченко, О.Ревуцька, Є.Соботович, В.Тарасун, В.Тищенко, Н.Чередніченко, М.Шеремет та ін.) підтвердили негативний вплив мовленнєвих порушень на розвиток інтелектуальної, сенсорної, аферентно-вольової сфер.

У другому розділі „**Теорія і практика вивчення прийменникових конструкцій у початкових класах спеціальних шкіл для дітей із ТПМ**” проаналізовано навчально-методичну літературу – програми, підручники та посібники з української мови для початкових класів загальноосвітніх шкіл для дітей із ТПМ; розроблено критерії для виявлення рівнів сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів засобами прийменникових конструкцій; описано хід і результати констатувального експерименту.

Аналіз науково-методичної літератури свідчить про спроби провідних учених у галузі спеціальної педагогіки щодо вдосконалення нормативної документації для навчання дітей із ТПМ. Розроблені й запропоновані чинні програми з української мови можуть забезпечити поетапне формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ на

комунікативно-діяльнісній та функціональній основі. Однак окремі розділи, зокрема з досліджуваної нами проблеми, вимагають перегляду з метою їх уточнення і доповнення. Аналіз змісту вправ підручників з української мови для початкових класів дозволив дійти висновку, що більшість запропонованих завдань вимагають попередньої підготовчої роботи, містять незначну кількість матеріалу для практичних операцій з прийменниковими конструкціями. Ураховуючи особливості пізнавальних процесів молодших школярів із ТПМ вважаємо, що у підручниках і посібниках, які будуть розроблятися для учнів із ТПМ, завданням і вправам слід надавати більшої практичної спрямованості, доповнювати вправи елементами гри, піктограмами, схемами, що сприятиме усвідомленню ролі і функції прийменникових конструкцій та розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь. Результати спостережень, проведених на уроках української мови, логопедичних заняттях, свідчать про недостатню увагу педагогів до проблеми формування в учнів комунікативно-мовленнєвих умінь, зокрема правильного й доцільного використання прийменникових конструкцій.

Констатувальний етап експерименту охоплював 176 учнів підготовчих – 4-х класів Лисогірської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату для дітей з тяжкими порушеннями мовлення Первомайського району Миколаївської обласної ради, Київської спеціальної школи для дітей з тяжкими порушеннями мови № 7. Більшість учнів (75%) мали загальну недорозвиненість мовлення (ЗНМ) II – III рівнів. У решти учнів за даними мовних карток констатувався діагноз ЗНМ у поєднанні з дизартрією (7%), стертою формою дизартрії (6%), ринолалією (5%), заїканням (7%).

Для порівняння рівня сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь засобами прийменникових конструкцій в учнів із ТПМ та школярів з нормальним мовленнєвим розвитком було обстежено 140 дітей: 15 дітей підготовчої групи школи-саду „Ластівка” м. Херсона та 125 учнів 1 – 4 класів загальноосвітніх шкіл № 47, 32 м. Херсона. Всього констатувальним експериментом було охоплено 316 дітей.

Методика констатувального дослідження складалася з трьох груп завдань, що пропонувались окремими блоками: на визначення рівня сформованості уявлень про семантичні, граматичні і синтаксичні властивості прийменникових конструкцій.

У результаті аналізу виконання першої групи завдань констатувального експерименту визначено певні особливості розуміння семантичного значення прийменникових конструкцій. Молодші школярі із ТПМ відчували труднощі в розумінні просторових понять, їх вербалізації, виділенні з мовного і мовленнєвого матеріалу, диференціації і доборі прийменника за значенням. Ми пов'язуємо такий стан з тим, що в учнів із ТПМ не сформовані просторові поняття, недостатньо розвинений фонематичний слух,

словниковий запас, необхідний для тлумачення і визначення семантичного значення прийменника. Причину помилок, зафіксованих під час констатувального експерименту, ми також убачаємо в недостатній, безсистемній, епізодичній роботі з цими службовими словами у початковій ланці навчання.

За результатами аналізу виконання другої групи завдань, метою яких було визначення сформованості граматичних умінь (утворювати прийменниково-іменникові форми, правильно ставити запитання, добирати антонімічні, синонімічні та омонімічні прийменники, конструювати з ними словосполучення, речення) з'ясовано, що найслабкішою ланкою в системі граматичних умінь учнів підготовчих – 4-х класів із ТПМ є володіння нормами сполучуваності слів. Молодші школярі не вправляються в керуванні слів на рівні словосполучення, речення й текстів.

Слід зазначити такі особливості помилок у прийменниково-відмінкових конструкціях за яких прийменники сприймаються і засвоюються дітьми краще, ніж формальні елементи словозміни – флексії. Поясненням цього факту є те, що прийменник є словом, має більш виражену та конкретну семантику на відміну від абстрактного граматичного значення флексій. Діти з ТПМ в цьому випадку не помічають, що прийменник і закінчення пов'язано симультанно, що їх комбінація виражає єдине граматичне значення словоформи.

Зазначені помилки свідчать про труднощі, яких зазнають молодші школярі з ТПМ за одномоментного розрізнення двох елементів, що виражають мовні значення прийменника і флексії, один з яких є службовим словом, а інший виконує лише формально-мовну функцію.

Аналіз результатів третьої групи завдань засвідчив, що більшість дітей не вміє самостійно висловлюватись, вживати поширені речення, використовувати прийменник у відповідному йому значенні; спостерігаються аграматизми, що порушують логіко-граматичні зв'язки між словами. Проаналізовані нами висловлювання учнів із ТПМ підтвердили припущення: якщо учень не розпізнає, не виділяє, не диференціює прийменник за смислом, він неспроможний і влучно й доцільно використовувати його у власних висловлюваннях.

Таким чином, аналіз результатів констатувального етапу експерименту за критеріями й показниками виявлення сформованості уявлень про роль і функції прийменникових конструкцій та відповідних умінь дозволив виділити рівні розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів в аспекті досліджуваної проблеми (табл.1).

Таблиця 1

**Рівні сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь
у молодших школярів експериментальних груп (у %)**

Рівні сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	Учні із ТПМ	Учні ЗОШ	Учні із ТПМ	Учні ЗОШ	Учні із ТПМ	Учні ЗОШ	Учні із ТПМ	Учні ЗОШ
Підготовчі класи	2,59	42	5,16	24,8	43,66	21	48,59	12,2
I клас	2,8	44,1	6,3	38,1	38,5	13,4	52,4	4,4
II клас	3,9	46,3	8,3	41	38	9,2	49,8	3,5
III клас	4,4	51,1	8,8	30,9	34,6	16,56	52,2	1,44
IV клас	4,3	52,4	9,2	36,2	36,1	11,4	50,4	0

Одержані результати дозволили не тільки констатувати незадовільний стан сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ, а й стали підставою для розробки лінгводидактичної системи формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ засобами прийменникових конструкцій.

У третьому розділі дослідження „Експериментальна методика формування комунікативно - мовленнєвих умінь у молодших школярів із ТПМ засобами прийменникових конструкцій” з’ясовано мету й завдання, розроблено програму дослідної роботи; створено й обґрунтовано лінгводидактичну систему формування комунікативно-мовленнєвих умінь засобами прийменникових конструкцій; описано організацію та хід формувального експерименту, його результати; доведено ефективність упровадження розробленої системи роботи.

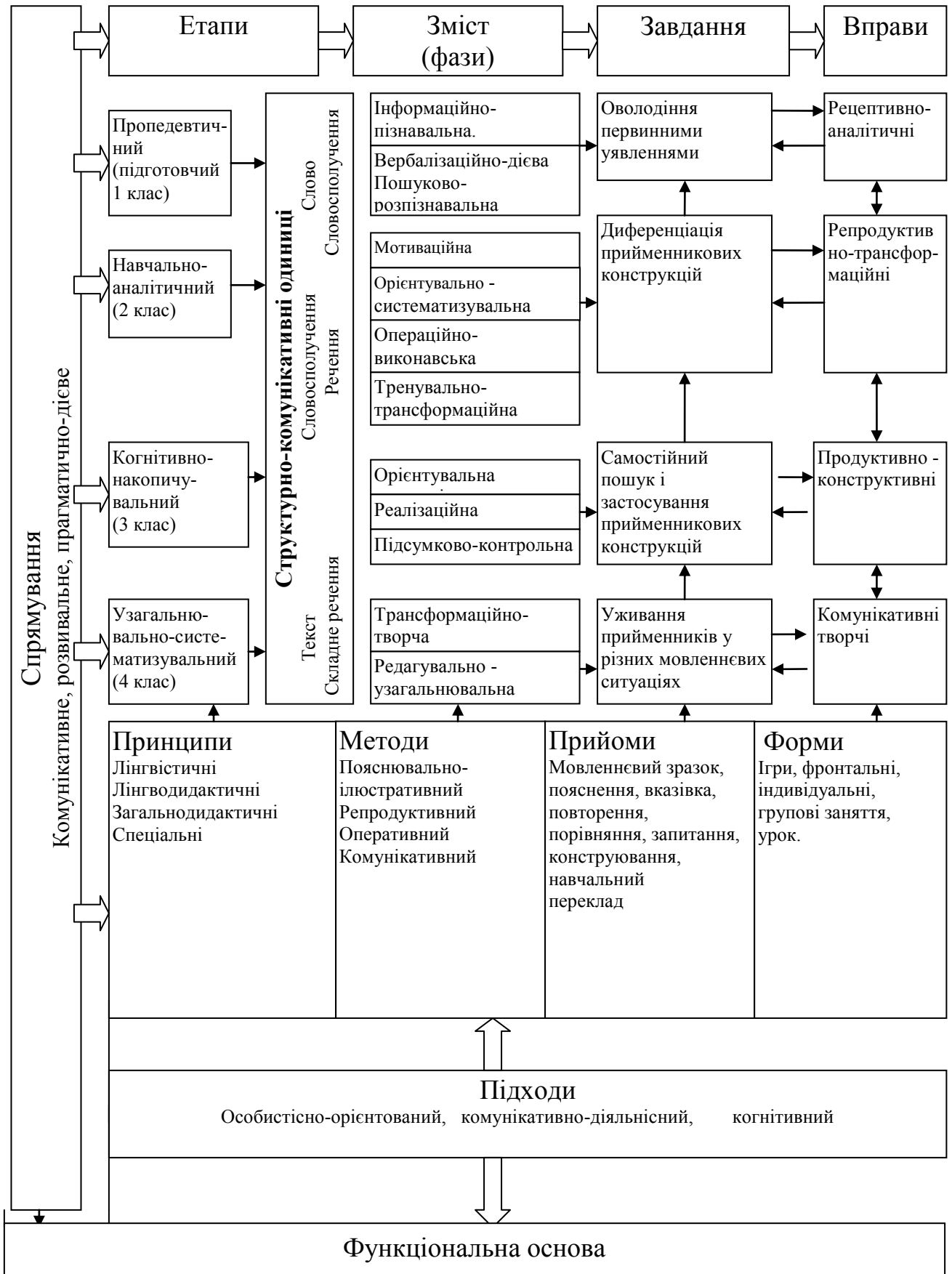
Лінгводидактична система формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ засобами прийменникових конструкцій спрямована на реалізацію процесу розвитку уявлень та засвоєння елементарних знань про особливості прийменникових конструкцій, що включає етапи навчання з визначенням цілей кожного з них, зміст навчання, оптимальні методи, прийоми, вправи, контроль й оцінку результатів навчання (мал. 1).

Метою формувального експерименту була перевірка ефективності лінгводидактичної системи роботи з формування комунікативно-мовленнєвих умінь у молодших школярів із ТПМ засобами прийменникових конструкцій у процесі навчання рідної мови. Для досягнення цієї мети розроблено поетапну програму експериментального навчання.

Перший етап – пропедевтичний (підготовчий – 1 клас) мав три фази: перша – інформаційно-пізнавальна; друга – вербалізувально-дієва; третя – пошуково-розпізнавальна, котрі передбачали сприймання прийменникових конструкцій, вербалізацію просторових понять, демонстрацію дій з одночасним промовлянням, розпізнавання та виділення прийменникових конструкцій з мовленнєвого потоку, аналіз зразків, засвоєння мовленнєвих формул.

Другий етап – навчально-аналітичний (2 клас) мав чотири фази: мотиваційну, елементарно-теоретичну, операційно-виконавську та тренувально-трансформаційну, котрі передбачали закріплення уявлень про семантичні, граматичні та синтаксичні властивості прийменника; включення мінімуму знань про роль і функції прийменника, складання сполучень за запитаннями, морфологічний розбір прийменникових конструкцій і конструювання речень.

Третій етап – когнітивно-накопичувальний (3 клас) містив три фази: перша фаза – орієнтувально-планувальна (орієнтування в структурі спілкування і змісті висловлювання); друга – реалізаційно-ситуативна (планування та реалізація зв'язного висловлювання); третя фаза – підсумково-контрольна (контроль за структурою і змістом висловлювання), кожна з яких передбачала вибір найбільш виразного варіанта прийменника, самостійне введення його в словосполучення, речення, виправлення наявних у текстах помилок, пов'язаних з порушенням граматичних норм, усе це дозволяло сформувати в учнів третіх класів уявлення про мовну й мовленнєву помилку.

Мал. 1. Лінгводидактична система формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення

Четвертий етап – підсумково-систематизувальний (4 клас) мав 2 фази: трансформаційно-творчу та редагувально-узагальнювальну, що передбачали систематизацію сформованих уявлень та практичних умінь шляхом виконання творчих завдань, за допомогою яких прийменникові конструкції активно залучали до процесу мовленнєвої діяльності з певною комунікативною метою.

У процесі дослідного навчання здійснювалась систематична підготовка до формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ засобами прийменникових конструкцій. Застосована авторська система вправ, методи і прийоми (бесіди, розповіді-пояснення, спостереження над мовою і вимовою, словом, словосполученням, реченням, текстом) активізували уявлення учнів про специфіку вживання прийменникових конструкцій з урахуванням умов комунікації, формували свідоме ставлення до відбору зазначених конструкцій у процесі мовленнєвої діяльності.

З метою перевірки ефективності експериментальної системи роботи формування комунікативно-мовленнєвих умінь було проведено порівняльний експеримент, у якому брало участь 46 учнів експериментальних класів (ЕК) і 42 учні контрольних класів (КК). Разом 88 учнів. Експеримент відбувався протягом п'яти років (2003-2008 рр.) у Лисогірській спеціальній школі для дітей із ТПМ Миколаївської області, спеціальній школі №7 для дітей із ТПМ м. Києва.

Перевірка ефективності розробленої системи роботи щодо формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ засобами прийменникових конструкцій здійснювалась під час проведення спеціальних зрізових усних і письмових робіт, спрямованих на визначення рівнів засвоєння уявлень про семантичні, граматичні, синтаксичні особливості прийменника та сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь. Їх було проведено після закінчення кожного етапу формувального експерименту. Матеріалом для аналізу результатів експериментального навчання в дослідженні були: бесіди, усні перекази, власні висловлювання, письмові самостійні роботи учнів.

Ураховуючи результати зрізових робіт в ЕК та КК, було виведено середній показник рівнів сформованості володіння учнями комунікативно-мовленнєвими вміннями, що вміщено в таблиці 2.

Відповідно до завдань першого етапу експериментального навчання в підготовчих експериментальних класах рівні оволодіння комунікативно-мовленнєвими вміннями після дослідного навчання визначилися таким чином: високий – у 8 учнів, що становить 17,3 % від загальної кількості учнів ЕК, тоді як у учнів КК високого рівня досягло 2 учні (4,8%). Різниця показників у даному випадку становить 12,5%. Достатній рівень сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь учнів ЕК становить 24% (11 учнів), а КК 9,5% (4 учні).

Різниця показників становить 14,5%. Середній рівень засвідчило 17 учнів ЕК (37%) і 16 учнів КК (38%) а низький рівень 10 учнів ЕК (21,7%) і 20 учнів КК (47,7%). Різниця показників становить 26 %.

Таблиця 2

Показники рівнів сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ (у %)

Рівні сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	Учні із ЕК	Учні із КК	Учні із ЕК	Учні із КК	Учні із ЕК	Учні із КК	Учні із ЕК	Учні із КК
Підготовчий клас	17,3	4,8	24	9,5	37	38	21,7	47,7
I клас	23	7	35	19	29	33	13	41
II клас	24	9,5	37	21,4	26	33,1	13	36
III клас	26,3	12	39	21,5	26,1	28,5	8,6	38
IV клас	28	14	39	21,5	26	25	8	39,5

На кінець дослідного навчання в учнів 1-х ЕК встановлено такі рівні оволодіння комунікативно-мовленнєвими вміннями: високий рівень – 9 учнів (23%), достатній – 17 учнів (35%), середній – 14 учнів (29%), низький – 6 учнів (13%). Водночас в учнів КК: високий рівень 3 учні (7%), достатній – 8 учнів (19%), середній – 14 учнів (33%), низький – 17 учнів (41%). Знизилася кількість учнів, які мали низький рівень. Так, серед учнів ЕК залишилося 6 осіб, що становило 13% від загальної кількості, а серед учнів КК – 17 осіб (41%).

Аналіз виконання завдань учнями других класів дав такі показники: високого рівня сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь досягло 11 учнів ЕК (24%), достатнього – 17 учнів (37%), середнього – 12 учнів (26%), низького – 6 учнів (13%). Водночас учні КК показали такий результат: високий рівень – 4 учні, що становить 9,5% від загальної кількості учнів, достатній – 9 учнів (21,4%), середній – 14 учнів (33,1%), низький – 17 учнів (36%).

Результати експерименту засвідчили меншу кількість учнів ЕК (12 учнів (26%) і 6 (13%)), які мали середній та низький рівні володіння комунікативно-мовленнєвими вміннями порівняно з учнями КК (відповідно 14 (33,1%) і 17 (36%)), що вказує на підвищення загального рівня сформованості уявлень про функціональні особливості прийменникових конструкцій та практичних умінь уживати їх у різних мовленнєвих ситуаціях.

Після третього етапу експериментального навчання високий рівень сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь продемонструвало 12 учнів ЕК (26,3%), достатнього – 17 (39%), середнього – 12 (26,1%), низького 4 учні (8,6%). Учні КК показали такий результат: високого рівня досягло – 5 учнів (12%), достатнього – 9 учнів (21,5 %), середнього – 12 (28,5%), низького – 16 учнів (38%). Кількість учнів ЕК із середнім та низьким рівнем сформованості зазначених умінь значно зменшилась (16 учнів (34,7%)) порівняно із КК (28

учнів (66,5%).

За результатами четвертого етапу експериментального навчання до високого рівня сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь було віднесено 13 учнів ЕК (28%) і 6 учнів (14%) КК; достатній рівень засвідчило 18 учнів ЕК (39%) і 9 учнів (21,5%) КК; середній рівень засвідчило 11 учнів (26%) ЕК і 10 учнів (25%) КК; низький рівень сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь показало 4 учнів ЕК (8%) та 17 учнів (39,5%) КК. За результатами підсумків встановлено, що високого і достатнього рівня сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь досягло 30 учнів ЕК, що становить 67%.

Порівняння результатів виконання завдань після кожного етапу дослідного навчання показало, що у школярів, які навчалися за розробленою нами системою вправ, відбулися відчутні позитивні зміни, що позначились на підвищенні рівня сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ.

З метою перевірки ефективності формульованого експерименту за t-критерієм Стюдента та F-критерієм Фішера було проведено статистичний аналіз одержаних даних, який показав, що дві групи, експериментальна і контрольна, набрані із представників однієї генеральної сукупності – дітей з мовленнєвими порушеннями, але рівень мовних та аналітичних показників в цих групах різний. Ця різниця спричинена не випадковими причинами, які можуть виникати внаслідок частковості представленої вибірки в групі, а дійсною наявною істотною різницею в рівні показника, у даному випадку середнього бала (табл. 3).

Таблиця 3

Показники рівнів сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь учнів початкових – 4-х ЕК і КК класів

Рівень оцінки	Показники рівнів сформованості граматичних умінь	Показники рівнів сформованості семантичних умінь	Показники рівнів сформованості синтаксичних умінь	Показники рівнів сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь
Підготовчий клас				
S ²	1,00	0,82	0,573	0,797
t	2,36	2,99	7,102	4,151
t 0,05	1,993	1,993	1,993	1,993
t 0,01	2,644	2,644	2,644	2,644
I клас				
S ²	0,840	0,715	0,837	0,797
t	2,858	2,457	2,413	2,576
t 0,05	1,993	1,993	1,993	1,993
t 0,01	2,644	2,644	2,644	2,644

II клас				
S ²	0,948	0,746	0,778	0,824
t	2,472	2,838	4,696	3,335
t 0,05	1,993	1,993	1,993	1,993
t 0,01	2,644	2,644	2,644	2,644
III клас				
S ²	0,960	0,894	0,962	0,939
t	2,909	2,695	2,072	2,559
t 0,05	1,993	1,993	1,993	1,993
t 0,01	2,644	2,644	2,644	2,644
IV клас				
S ²	0,850	0,966	1,204	1,007
t	4,674	3,998	3,711	4,128
t 0,05	1,993	1,993	1,993	1,993
t 0,01	2,644	2,644	2,644	2,644

Примітка.* - рівень значущості t-критерію $p < 0,05$

Результати дослідження виявили динаміку рівнів сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь, їх складових, що свідчить про ефективність проведеного експериментального навчання.

ВИСНОВКИ

1. Теоретичний аналіз психолого-педагогічної, лінгводидактичної та спеціальної літератури, а також шкільної педагогічної практики, сучасних підходів до навчання рідної мови засвідчив значний інтерес дослідників і практиків до питань розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь службовими частинами мови учнів із ТПМ.

Науковий аналіз лінгвістичної літератури дозволив констатувати, що проблема частиномовної належності службових слів у лінгвістиці щодо критеріїв їх класифікації залишається певною мірою дискусійною. Незважаючи на те, що деякі дослідники не відносять прийменники до повнозначних частин мови або надають їм другорядного значення, прийменники є складовими структури мови і становлять її внутрішню і зовнішню національну специфіку.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблем формування комунікативних умінь засвідчив, що існують різні погляди на їх зміст і класифікацію. У процесі дослідження було уточнено сутність поняття комунікативно-мовленнєві вміння, визначено психолого-педагогічні та методичні передумови розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь учнів із ТПМ.

2. Психологічною основою процесу формування й розвитку

комунікативно-мовленнєвих умінь є теорія мовленнєвої діяльності, згідно з якою розвиток мовлення відбувається з орієнтацією на структуру мовленнєвих дій, що передбачає поетапну роботу над створенням висловлювання та сприяє формуванню комунікативно-мовленнєвих умінь.

Аналіз спеціальної літератури показав, що від стану сформованості й зрілості коркових систем залежить розвиток просторової організації, конструктивного праксису, абстрактного мислення, усвідомлення логіко-граматичних та прийменникових конструкцій.

Урахування фізіологічних і психолінгвістичних досягнень в аспекті мовленнєвої діяльності дало можливість окреслити сензитивні періоди усвідомлення семантичних властивостей прийменників (4 – 6 років) та їх ролі в моделюванні синтаксичних конструкцій (6 – 10 років). Навчання в ці періоди вимагає: 1) урахування мотивів мовленнєвої діяльності (чотирьох фаз породження мовлення); 2) засвоєння прийменникових конструкцій на основі розуміння й усвідомлення їх семантичних, граматичних та синтаксичних особливостей, оскільки процес засвоєння знань пов'язаний з формуванням комунікативно - мовленнєвих умінь учнів спеціальної школи з ТПМ.

3. Методичною основою формування в молодших школярів із ТПМ комунікативно-мовленнєвих умінь засобами прийменникових конструкцій є впровадження в процес початкової мовної освіти системи роботи щодо формування комунікативної особистості та розвитку пізнавальної активності учнів. У розробці такої системи ми керувалися комунікативно-діяльнісним та функціональним підходами до опрацювання початкового курсу рідної мови.

Урахування лінгвістичних, загальнодидактичних та спеціальних принципів навчання мови й розвитку мовлення молодших школярів із ТПМ у процесі створення системи роботи сприяло підвищенню ефективності експериментальної методики.

4. У процесі констатувального дослідження встановлено, що молодші школярі з ТПМ недостатньо володіють комунікативно-мовленнєвими уміннями, виявляють слабке розуміння значення і ролі прийменникових конструкцій, механічно їх запам'ятовують, не виділяють їх із мовного і мовленнєвого матеріалу, зазнають труднощів під час їх продукування. Результати дослідження констатувального експерименту сприяли визначенню основних напрямків експериментальної роботи з формування комунікативно-мовленнєвих умінь засобами прийменникових конструкцій з тією метою, щоб учні перейшли від інтуїтивного рівня сприймання прийменників на рівень свідомого розуміння їх особливостей, що є основою формування інтелектуальних і комунікативних умінь.

5. Ефективності формування комунікативно-мовленнєвих умінь засобами прийменникових конструкцій можна досягти шляхом послідовного,

цілеспрямованого застосування практичних методів і прийомів навчання, спрямованих на усвідомлення семантичного значення прийменникових конструкцій. Поєднання форм і методів роботи в процесі експериментального навчання є важливим засобом стимулювання активної пізнавальної діяльності молодших школярів із ТПМ, формування і закріплення у них інтелектуальних умінь, підвищення їхньої комунікативної компетенції. На всіх етапах експериментального навчання було застосовано семантичні, граматичні, синтаксичні та комунікативні завдання і відповідно до них види вправ – рецептивно-аналітичні, репродуктивно-трансформаційні, продуктивно-конструктивні, комунікативні. Завдання вправ мають бути зорієнтовані на чотири фази структури мовленнєвої діяльності й на активізацію дій механізмів мовлення.

6. Дидактичний матеріал має відбиратися з урахуванням пізнавально-практичного завдання шкільного курсу мови, доступності і мати комунікативно-мовленнєве спрямування.

Результативність розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь засобами прийменникових конструкцій забезпечується дотриманням таких умов:

- опора на уявлення про семантичні, граматичні функції та синтаксичні властивості прийменникових конструкцій;
- реалізація в процесі навчання ідеї комунікативного спрямування мовлення, а саме: використання мовленнєвих завдань для створення різних видів висловлювань; використання мовленнєвих ситуацій, які сприяли б усвідомленню школярами мети й умов комунікації;
- урахування особливостей змісту висловлювання, його структури й мовленнєвого оформлення;
- вибір ефективних методів і прийомів навчання та раціональне поєднання їх;
- планомірний, систематичний, цілеспрямований характер проведення аналітичних і синтетичних видів роботи, рецептивних, репродуктивних і продуктивних, ситуативно-комунікативних творчих вправ.

7. Теоретичні положення дослідження та ефективність методичних рекомендацій перевірено експериментально. Перевірка засвідчила, що поповнення лексичного запасу школярів із ТПМ синтаксичними конструкціями з прийменниками сприяло підвищенню якості усних висловлювань, поглибило розуміння їх семантичних та морфологічних особливостей і таким чином забезпечило якісне засвоєння курсу мови, зорієнтованого на удосконалення комунікативного аспекту мовлення молодших школярів із ТПМ.

8. Запропонована в дисертаційному дослідженні система роботи з формування комунікативно-мовленнєвих умінь засобами прийменникових конструкцій сприяє інтелектуальному розвитку молодших школярів із ТПМ,

підвищує інтерес до знань з української мови, збагачує пасивний і активний словник. Результати дослідження є ефективними, оскільки забезпечують реалізацію принципу перспективності й наступності між початковою та середньою ланками школи в загальній системі мовної освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Федорова О.В. Особливості порушень письма учнів початкових класів в умовах білінгвізму / О.В. Федорова // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в сучасних умовах : зб. наук. праць : / [за ред. В. Г. Дудченко]. – Херсон : Айтлант, 2004. – №1. – С.143-146.

2. Федорова О.В. Особливості формування граматичної будови мови у дітей із затримкою психічного розвитку / О.В. Федорова // Науковий часопис / НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №19 : „Корекційна педагогіка та психологія”: зб. наук. праць. Вип. 4. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. — С.50 - 56.

3. Федорова О.В. Значення суцесивних функцій у формуванні комунікативно-мовленнєвих умінь і навичок у учнів початкових класів з порушенням мовленнєвого розвитку / О.В. Федорова // Наступність і перспективність у навчанні між початковою школою та середньою ланкою освіти : Регіональна науково-практична конференція : матеріали, Херсон, 7-8 квітня.2005 року. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2005. – С.108-112.

4. Федорова О.В. Труднощі комунікації дітей із важкими вадами мовлення / О.В. Федорова // Удосконалення професійної підготовки вчителя початкових класів засобами дисциплін гуманітарного циклу : Всеукраїнська науково-практична конференція: матеріали, Херсон, 25-26 жовтня 2005 року. – Херсон : Айтлант, 2005. – С.201 -205.

5. Федорова О.В. Методика дослідження розуміння та використання прийменників учнями початкового класу із важкими порушеннями мовлення / О.В. Федорова // Науковий часопис / НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №19 : „Корекційна педагогіка та психологія”: зб. наук. праць. Вип.11. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008.– С.227 - 233.

6. Федорова О.В. Особливості розуміння та використання прийменників просторового значення учнями з мовленнєвими вадами / О.В. Федорова // Початкова школа. – 2007. – №3.– С.24-26.

7. Федорова О.В. Методи і прийоми формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із важкими мовленнєвими вадами / О.В. Федорова // Педагогічні науки. – Херсон : ХДУ, 2007. – Вип.44. – С.113-114.

8. Федорова О.В. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь у першокласників із важкими вадами мовлення засобами прийменника / О.В.

Федорова // Науковий часопис / НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 19 „Корекційна педагогіка та психологія” : зб. наук. праць. Вип.6. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – С.145 -151.

9. Федорова О.В. Особливості використання прийменників молодшими школярами із тяжкими порушеннями мовлення під час продукування власних висловлювань / О.В. Федорова // Педагогічні науки. – Херсон : ХДУ, 2008. – Вип.49. – С.119 -122.

10. Федорова О.В. Особливості розуміння та використання прийменників просторового значення молодшими школярами із псевдобульбарною дизартрією / О.В. Федорова // зб. наук. праць Кам’янець-Подільського державного університету (Серія соціально-педагогічна) / [ред. О.В. Гаврилов, В.І. Співак]. – Вип.VIII. – Кам’янець-Подільський : ПП Мошинський В.С., 2008. – С.282-288.

11. Федорова О.В. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь у учнів початкових класів із тяжкими порушеннями мовлення / О.В. Федорова // Науковий часопис / НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №19 „Корекційна педагогіка та психологія”: зб. наук. праць. Вип.13. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С.140 -142.

АНОТАЦІЇ

Федорова О.В. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення засобами прийменникових конструкцій. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2009.

Дисертацію присвячено проблемі формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів засобами прийменникових конструкцій. Окреслено науково-теоретичні засади проблеми розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів засобами прийменникових конструкцій; визначено лінгводидактичні та психологічні основи, з’ясовано нейропсихологічні та фізіологічні передумови формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ.

У дослідженні розроблено критерії та виявлено рівні засвоєння семантичних, граматичних та синтаксичних властивостей прийменникових конструкцій в учнів підготовчих – 4-х класів із ТПМ, особливості їх уживання в різних мовленнєвих ситуаціях.

Створено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено лінгводидактичну систему роботи з прийменниковими конструкціями як оптимально можливу для формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ.

Ключові слова: просторові уявлення, вербалізація, семантичні й морфологічні властивості прийменникових конструкцій, аграматизм, комунікативно-мовленнєві уміння, лінгводидактична система роботи.

Федорова О.В. Формирование коммуникативно-речевых умений у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи средствами предложных конструкций. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2009.

Диссертация посвящена проблеме формирования коммуникативно-речевых умений у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи средствами предложных конструкций. Необходимость ее рассмотрения обоснована тем, что на современном этапе реформирования специального образования в Украине требуется повысить коммуникативную компетентность и речевую культуру учащихся с тяжелыми речевыми нарушениями.

Анализ учебно-методической литературы, результаты анкетирования учителей начальных классов специализированных школ для детей с ТНР показал, что в действующих программах и учебниках по украинскому языку предлоги представлены в недостаточном объеме, а это негативно сказывается на коммуникативных характеристиках речи младших школьников.

Цель исследования состоит в разработке, научном обосновании, экспериментальной апробации методической системы формирования коммуникативно-речевых умений у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи средствами предложных конструкций.

В исследовании представлен анализ теоретико-методических основ развития коммуникативно-речевых умений у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи средствами предложных конструкций, определены нейропсихологические и физиологические предпосылки формирования коммуникативно-речевых умений у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи; проанализирована методическая литература и опыт работы учителей начальных классов по теме исследования в специализированных школах для детей с ТНР.

В ходе исследования были выделены критерии и уровни понимания семантических особенностей, грамматических и синтаксических функций предложных конструкций, выделены и описаны типичные ошибки высказываний учеников подготовительных – 4-х классов, рассмотрены причины их проявлений.

В работе представлена экспериментальная методика развития коммуникативно-речевых умений средствами предложных конструкций суть которой состоит в системном и планомерном ознакомлении младших школьников с ролями и функциями предложных конструкций, поэтапном включении их в речевую деятельность.

Эффективными в этом процессе являются методы наблюдения, конструирования и продуцирования учащимися с ТНР синтаксических конструкций с предлогами, а также методические приёмы: эвристическая беседа, рассказ, лингвистический анализ, редактирование, выполнение упражнений, ведущими среди которых являются рецептивные, репродуктивные, продуктивные, ситуативные, коммуникативные, творческие.

Высокий уровень достоверности полученных результатов позволяет сделать вывод, что предлагаемая методика способствует углублению знаний о значении и функциях предложных конструкций, составляющих основу для формирования коммуникативно-речевых умений учащихся с ТНР, поскольку речевая деятельность более эффективна в том случае, когда опирается на определенные представления и лингвистические знания.

Ключевые слова: пространственные представления, вербализация, семантические, морфологические особенности предложных конструкций, аграмматизм, коммуникативно-речевые умения, лингводидактическая система работы.

Fedorova O.V. Forming of communicative and speech abilities among junior schoolchildren with serious speech disorders by means of prepositional constructions. – Manuscript.

Scientific thesis for the degree of the Candidate of Pedagogics Sciences in speciality 13.00.03 – Correctional Pedagogics. – Dragomanov National Pedagogica University. – Kyiv, 2009.

The survey of scientific and methodological literature, the results of interviewing primary school teachers of specialized schools for children with serious speech disorders (SSD) have revealed a non-sufficient amount of prepositions in the Ukrainian language current curricula and manual books, which negatively results in improper communicative characteristics of junior schoolchildren's speech.

The research contains the analysis of theoretical and methodological bases for developing communicative and speech abilities among junior schoolchildren with serious speech disorders by means of prepositional constructions, defines neuro-psychological and physiological premises for forming communicative and speech abilities among junior schoolchildren with serious speech disorders by means of prepositional constructions; methodological literature and practical experience of professional primary school teachers of three specialized schools for

children with SSD have been analyzed.

The criteria and levels of understanding semantic peculiarities, grammatical and syntactical functions of prepositional constructions were singled out in the course of the investigation; typical speech mistakes of pupils from the preparatory form to the fourth form were defined and described; the causes of their appearance were studied.

Key words: spatial notions, verbalization, semantic and morphological peculiarities of prepositional constructions, agrammatism, communicative and speech abilities, lingua-didactic system of work.